

ئىسھاق مۇھەممەد

دىنىي ئالىم، مەشھۇر پېداگوگ، يېتۇك شائىر، جامائەت ئەربابى ئىسلام ئاخۇن دامولا 1893 ـ يىلى ئۇستۇنئاتۇش يېزىسىنىڭ دېھقانلا كەنتىدە مولالاۋەز ئاخۇن ئىسمىلىك بىر دىنىي ئۆلىما ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن. 1937 ـ يىلى 11 ـ ئاينىڭ 11 ـ كۈنى ۋاپات بولغان.

مولالاۋەز ئاخۇن ئوغلىنى ئەتراپلىق تەربىيەلەش ئۈچۈن دەسلەپ ئۆز مەھەللىسىدىكى دىنىي مەكتەپتە، كېيىن ئۇستۇنئاتۇش قايراق مەدرىسىدە مولا ۋەز خەلپىتىم، مەھمۇت دامولالاملاردا ئوقۇتقان.

زېرەك ئىسلام ئاخۇندا بىلىم قۇرۇلمىسىنىڭ مۇكەممەللىشىشگە ئەگىشىپ ئۇنىڭدا يۇقىرىلاپ ئوقۇش ئىستىكى تۇغۇلغان. 1925 ـ يىلىدىن 1930 ـ يىلىغىچە قەشقەرگە بېرىپ، قەشقەر خانلىق مەدرىسىدە پۈتۈن ۋۇجۇدى بىلەن ئىلىم تەھسىل قىلىشقا ئاتىلانغان.

خانلىق مەدرىسىدە ئوقۇش جەريانىدا زور ئىجتىھات بىلەن ئەرەب ـ پارس تىللىرى ھەمدە ئىلمىي تەپسىر، ئىلمىي مەئانى، ئىلمىي ھەدىس، ئىلمىي فىقھە، تىل ـ ئەدەبىيات، تارىخ، جۇغراپىيە، پەلسەپە، پېداگوگىكا، شېئىرىيەت قاتارلىق پەننىي ۋە دىنىي بىلىملەرنى مۇكەممەل ۋە مۇپەسسەل ئۆگىنىپ، ئۆز زامانىسىدىكى كۆزگە كۆرۈنگەن ئىلىم ئەھلى بولۇپ يېتىشىپ چىققان.

ئۇ قەشقەر خانلىق مەدرىستىكى ئوقۇشنى ئاخىرلاشتۇرغاندىن كېيىن ئۇستۇنئاتۇش قايراق مەدرىسى، دېھقانلا مەدرىسى قاتارلىق دىنىي بىلىم يۇرتلىرىغا مۇدەررىسلىك، دېھقانلا جامەسىدە خاتىپلىق ۋە مەھەللە مەسچىتىدە ئىمامىلىق قىلغان.

ئۇ ئۇستۇنئاتۇش قايراق مەدرىسى، دېھقانلا مەدرىسى قاتارلىق دىنىي بىلىم يۇرتلىرىدا مۇدەررىسلىك قىلغان مەزگىلدە كۆچنى ئوقۇتۇش ئىسلاھاتىغا قارىتىپ، كونا ئوقۇتۇش ئۇسۇلىدىكى يازماي يادلىتىدىغان ئوقۇتۇش ئۇسۇلىنى يېزىش بىلەن ئوقۇشقا تەڭ ئەھمىيەت بېرىدىغان ھەم يادلايدىغان ھەم ئۆز تىلىغا تەرجىمە قىلىپ، مەنىسى بىلەن بىرلەشتۇرۇپ ئۆگىتىدىغان يېڭى ئوقۇتۇش ئۇسۇلىغا ئۆزگەرتكەن. ئوقۇتۇش مەزمۇنىدىكى دىنىي بىلىملەرگە كۆپ ئەھمىيەت بېرىپ، پەننىي بىلىملەرگە سەل قارايدىغان ئەھۋالنى ھەر ئىككىسىگە تەڭ ئەھمىيەت بېرىدىغان ھالەتكە ئۆزگەرتىشنى تەشەببۇس قىلغان. مەدرىسلەردە دىنىي دەرسلەرنى دوسكا ئارقىلىق يېزىپ ئۆگىتىش جەھەتتە ئۆلگە تىكلىگەن. ئۇ ئەستە تۇتۇش قابىلىيىتى يۇقىرى، ئىجتىھاتلىق كىشى بولۇپ، دەرس بەرگەن مەدرىسلەردە سەرپ، نەھۇ، فىقھە ئىلملىرى، ئەرەب، پارس تىللىرىدىن ئىلىم بەرگەن.

ئۇ چوڭقۇر پىكىرلىك، زېھنىي ئۆتكۈر، ئەرەب، پارس تىللىرىغا، جۇملىدىن ئۆز ئانا تىلى بولغان ئۇيغۇر تىلى گىراممىاتىكىسىغا پىششىق كىشى بولغاچقا، شاگىرتلىرىغا ئەرەب تىلى گىراممىاتىكىسىنى ئۇيغۇر تىلى گىراممىاتىكىسى بىلەن سېلىشتۇرۇپ ئۆگەتكەن.

ئۇ تەرەققىپەرۋەر كىشى بولۇپ 1930 ـ يىللارنىڭ

ئالىم ـ ئۆلىمالىرىمىز

ئەۋلاد گۇرۇپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitab.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، ئەمەلىي ئەمەلىي ئۇيغۇرچە ئازمىلار ئامبىرى

ئالدى ـ كەينىدىكى قەشقەر ۋە باشقا جايلاردا جۇش ئۇرۇپ راۋاجلىنىۋاتقان ئاممىۋى مەدەنىيەت، مائارىپ، ئاقارتىش ھەرىكىتىنى چىن قەلبىدىن قوللاپ، ئۇنىڭغا ياخشى مەسلىھەتچى، ياردەمچى بولغان.

ئۇ ئۆزىنىڭ ئەۋلاد تەربىيەسىدىكى ماھىرلىقى، ئىقتىدارلىقلارنى بايقاش پاراسىتى بىلەن بىر قىسىم شاگىرت ـ تالىپلاردىكى بىلىمگە ھېرىسمەنلىك، يۇقىرىلاپ ئوقۇش قىزغىنلىقى ۋە يوشۇرۇن قابىلىيىتىنى ۋاقتىدا بايقاپ، ئۇلارنى دىنىي مەدرىسلەردە ئوقۇشتىن سىرت پەننىي مەكتەپلەردىمۇ يۇقىرىلاپ ئوقۇپ، زامانىۋى پەن ـ مەدەنىيەت بىلىملىرىنى ئىگىلەشكە رىغبەتلەندۈرگەن. شۇڭا ئۇنىڭ ئەقىدە قىلىپ تەربىيەلىگەن شاگىرتلىرىدىن سەلەي داموللا ھاجىم(قەشقەر ھېيتگاھ جامائەسىنىڭ خاتىپى)، ئابدۇقادىر شېرىن داموللا ھاجىم، مۆمىن سابىرى قاتارلىقلار دىنىي ئىلىمدىن باشقا پەننىي ئىلىملەردىمۇ يۇقىرى مەلۇماتلىق بولۇپ يېتىشىپ چىققان.

ئۇنىڭ ئىلمىي ئىستېداتى جەمئىيەتنىڭ دىققەت نەزىرىگە چۈشكەندىن كېيىن، بىر قىسىم يۇرت مۆتىۋەرلىرى ۋە ئىخلاسمەنلىرى ئۇنى پەننىي مەكتەپ ۋە ئالىي بىلىم يۇرتلىرىغا ئوقۇتقۇچىلىققا تەۋسىيە قىلغان. شۇنىڭ بىلەن ئۇ 1932 ـ يىلىدىن 1935 ـ يىلىغىچە ئىكىساقتىكى ھۈسەينىيە مەكتىپىدە ئوقۇتقۇچىلىق قىلغان.

ئۇ دىنىي ئالىم بولۇش بىلەنلا قالماي بەلكى يېڭىلىقنى، ئىلىم ـ مەرىپەتنى قىزغىن سۆيىدىغان، خەلقنىڭ مائارىپ ئىشلىرىغا كۆڭۈل بۆلىدىغان تەرەققىيپەرۋەر زات ئىدى.

1935 ـ يىلى قەشقەر كونا شەھەر ئوردا ئىشىكىدە قەشقەر دارىلمۇئەللىمىن(سىفەن مەكتىپى) قۇرۇلغان. بۇ مەكتەپ قۇرۇلغاندىن كېيىن ئۈستۈنئاتۇش ئىكىساقلىق مەشھۇر مائارىپچى تۇرسۇن ئەپەندىنىڭ تەشەببۇسى بىلەن 1935 ـ يىلىدىن 1937 ـ يىلىغىچە بۇ مەكتەپكە كېلىپ ئوقۇتقۇچىلىق قىلغان ھەمدە ئۆزىنىڭ مول بىلىمى، پىشقان نۇتۇق ئىقتىدارى، پېداگوگىكىلىق ماھارىتى بىلەن دەرس ئۆتۈپ ئوقۇغۇچى، ئوقۇتقۇچىلارنىڭ ياخشى باھاسىغا ئېرىشكەن.

ئۇ مەشھۇر ناتىق كىشى ئىدى. ئۇنىڭ سۆزلەش، ۋەز ـ تەبلىغ قىلىش قابىلىيىتى ئۈستۈن، سۆزلىرىدىكى مەنتىقە، پەلسەپە ئاساسى كۈچلۈك، كەلتۈرگەن دەلىللىرى جانلىق ئىدى. قۇرئان كەرىم ۋە ھەدىسلەردىن ئالغان دەلىل ـ نەقىللىرى كىشىنى قايىل قىلارلىق ئىدى. شۇڭا ئۇنىڭ سۆھبەت، دەرس، نۇتۇقلىرى، ۋەز ـ تەبلىغلىرى كىشىنى جەلپ قىلاتتى(بۇ ھەقتىكى مەلۇماتلار 1997 ـ يىلى يالقۇن روزى، مىرئەھمەت سېيىت، ئابلىكىم زوردونلار ئاپتورلىقىدا شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلىنغان «مەمتېلى ئەپەندى» ناملىق تارىخى ئەسەردە تىلغا ئېلىنغان).

ئۇ پۈتۈن ئۆمرىنى ئىلىم تەھسىل قىلىش ۋە ئىلىم ئۆگىتىش، ئاقارتىش ئىشلىرى بىلەن ئۆتكۈزگەن دىنىي ئالىم، تۆھپىكار مائارىپچى بولۇپ، تۇرمۇشتا ئاددىي ـ ساددا، نەپسانىيەتچىلىك ۋە تاماگەرلىكتىن ئۆزىنى چەتكە ئالغان كىشى ئىدى. ئۇ تولىمۇ ئىلىمخۇمار زات بولۇپ، كىتاب كۆرۈشنى، باشقىلار بىلەن ئىلمىي مۇنازىرە، سۆھبەتلەردە بولۇشنى تولىمۇ ياخشى كۆرەتتى. ئۇ ئۆمۈر بويى ئەرەب، پارس، چاغاتاي يېزىقىدا يېزىلغان نۇرغۇن كىتابلارنى توپلىغان ئىدى. ئۇ كىتاب كۆرۈش، يېزىقچىلىق ئىشلىرى بىلەن شۇغۇللىنىش ۋە شاگىرت تەربىيەلەشنى كۈندىلىك تۇرمۇشىنىڭ بىر قىسمى دەپ قارايتتى.

ئۇ ئەرەب، پارس تىلى گىراماتىكىسى، ئانا تىل جەھەتتىكى ئىقتىدارى ئالاھىدە يۇقىرى، ئىنكاسى تېز، ھازىر جاۋاب كىشى بولۇپ، دىنىي، پەننىي، تېبابەت جەھەتلەردىكى ئۇنىۋېرسال بىلىمى، ئەرەب، پارس تىل ـ ئەدەبىياتىنى ئىخلاس بىلەن ئۆگىنىشى، شېئىرىيەت جەھەتتىكى تالانتى، قەدىمىي ئەسەر، تېبابەت رېتسىپلىرىنى توپلىشى، ساقلىشى جەھەتتىن ئۆز دەۋرىنىڭ كامالەتكە يەتكەن زاتلىرىدىن ھېسابلىناتتى.

ئۇ شېئىرىيەت ژانىرى بويىچە نۇرغۇن ئەسەرلەرنى يازغانلىقى مەلۇم، بىراق شېئىرىي ئەسەرلىرى گومىنداڭ دەۋرىدىكى مالىمانچىلىق سەۋەبىدىن بىزگە تولۇق يېتىپ كېلەلمىگەن. خەلق ئارىسىدا ئۇنىڭ بەزى شېئىرلىرى ساقلىنىپ قالغان، مەسىلەن: مەرھۇمنىڭ ئۇلۇغ ئۇستازى قۇربان ھاجىمنىڭ پاجىئەلىك ئۆلتۈرۈلىشىدەك رېئاللىققا نىسبەتەن ئاتاپ يازغان ئەرەب تىلىدىكى مەرسىيەسى ۋە 1930 ـ يىللاردىكى قۇمۇل دېھقانلار قوزغىلىڭىنىڭ ئاتاقلىق رەھبىرىدىن بىرى بولغان مەھمۇت مۇھىتىغا ئاتاپ يازغان «تۇرپانى» ناملىق ئەرەبچە شېئىرى ئالاھىدە ئىلمىي مەھسۇلات ھېسابلىنىدۇ. ئۇنىڭ يەنە ئۈستۈنئاتۇش قايراق جامەسىنىڭ خاتىپى سامساق ھاجىمنىڭ ھىجرىيە 1353 ـ يىلىدىكى(داۋامى 51 ـ بەتتە)

(بېشى 53 ـ بەتتە) ۋاپاتىغا بېغىشلانغان مەرسىيەسىمۇ ئالاھىدە ئورۇننى ئىگىلەيدۇ. بۇ مەرسىيەنىڭ بىر كۆبلىتى ئەل ئېغزىدا ساقلىنىپ قالغان:

خەتبۇل ئەقتاب ۋاپاتىنىڭ يىلى،
قۇررەئىل قايراقنىڭ كەتتى گۈلى.
دەرد ـ پىراقىدىن نىدالەر ئەيلىشىپ،
سايرىشىپ قالدى چىمەننىڭ بۇلبۇلى.

مەرھۇمنىڭ ئىزىغا ۋارىسلىق قىلغان، ئىلمىگە مۇھەببەت باغلىغان ئەۋلادلىرى بوۋىسىنىڭ مەرىپەتپەرۋەرلىك روھىغا ۋارىسلىق قىلىپ، ئۆز خىزمەت ئورۇنلىرىدا تىرىشىپ ئىشلەپ تۆھپە قوشماقتا. بوۋىسى ياققان مەرىپەت مەشئىلىنى نۇرلاندۇرماقتا.

ھازىر مەرھۇمنىڭ ئەۋلادلىرىدىن بىر نەپەر دوكتور، ئىككى نەپەر دىنىي ئالىم، بىر نەپەر ماگىستىر، سەككىز نەپەر دوتسېنت، ئىككى نەپەر مۇتەخەسسىس، ئالتە نەپەر ئالىي دەرىجىلىك ئوقۇتقۇچى، 30 دىن ئارتۇق تۇرلۈك كەسىپلەردە ئىشلەيدىغان پەن ـ تېخنىكا خادىمى يېتىشىپ چىقىپ، رايونىمىزنىڭ ھەرقايسى ساھەلىرىدە ئۆز رولىنى جارى قىلدۇرۇپ كەلمەكتە. 30 نەپەردىن ئارتۇق ئىستۇدېنت ئوقۇغۇچى دۆلتىمىز ئىچىدىكى ھەر دەرىجىلىك ئالىي مەكتەپلەر ۋە كەسىپي تېخنىكا مەكتەپلىرىدە ئوقۇماقتا.

ئۇنىڭ توپلىغان بىرقىسىم تېببىي رىسالىلىرى، ساقلىغان بىر قىسىم تېبابەت كىتابلىرى زامانىمىزدىكى ئۇيغۇر تېبابەت خادىملىرىنىڭ مۇرەككەپ كېسەللىكلەرگە دىياگنوز قويۇش ۋە داۋالاش، پەرۋىش قىلىشىدىكى مۇھىم قوللانما ۋە قامۇسلۇق رولىنى ئوينىماقتا.

(ئاپتور: ئاتۇش شەھەرىدىن؛
تەھرىرلىگۈچى: ھاجى بارات رەجەپ)